

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות בענייני חושן משפט

גיליון ר"א, תשפ"ג

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

שמיטת כספים שהופקדו תוך הרשאה לשימוש

שנת השמיטה, כגון שאומר שידוע שהוא משמט 'ואף על פי כן' הוא מבקש לשלם לו, וברי שבדעתו להשתמש בפתרונות אלו כך שסכפו של ברוך יושב לו במלואו.

אבל גוף הדברים עניין אותו יותר והוא סגר את ה'בנק' על מנעול ובריה והצטרף אל ברוך טייקונסקי לנסיעה אל בית ההוראה, כששאלתם בניהם:

האם נחשב שהכסף שניתן לר' זוילע היה 'הלואה' מהרגע הראשון, שהרי היה ברור שיש לו הרשאה לעשות בו ככל שירצה, להוציא ולהלוותו. אם כך הם פני הדברים, ודאי שהפרובול 'מכסה' את הכסף הזה, או שמאחר שלפחות באופן רשמי הכסף בא ל'בנק' בתור פיקדון, אם כן כל זמן שלא בחר להשתמש בו הוא נותר פיקדון, וההלואה חלה למעשה רק בעת שנטל את הכסף לצורך עסקת ההמחאות שבוע שאחר כך, ואם כן נמצא שהפרובול אינו מכסה הלואה זו והרי היא בכלל מצות שמיטת כספים.

עיקרי הנושא בהלכה

א. ההיתר להשתמש במעות שהופקדו בידיו וגבולותיו

ראשית לכל הנידון נצטרך להבהיר את עצם הדין לפיו הרשה לעצמו בעל ה'בנק', ר' זבולון, להשתמש בכסף שהופקד אצלו. ואם אכן מותר הדבר, כיצד הדין במקרה שבפועל בחר שלא להשתמש בכסף, האם גם אז הוא נידון כלוה וכשואל, או כשאר שומרים.

להלכה נקוט בדינו (סימן רצב סעיף ז ע"פ משנה בבא מציעא מג.) שפיקדון מעות שהופקד בידיו שולחני או חנווני, אנשי מסחר, אם אינו חתום בקשר משונה, אף שהוא צרור, מותר לו להשתמש במעות ולכן הוא נעשה שומר שכר וחייב בגניבה ואבדה גם אם לא השתמש במעות. ואם כבר השתמש, הוא הופך ללווה וחייב אפילו באונס, למרות שכבר החזיר את הכסף לצוררו ולמקומו, עד ששייבנו בפועל לידי הבעלים. אך אם היו המעות חתומים בקשר משונה, נמצא שאסור לו להשתמש בהם ואם כן שמירתו כשומר חנם ואם אבדו או נגנבו אינו חייב באחריות. פיקדון דומה שהופקד בידיו אדם מן השורה, 'בעל הבית', אינו עומד להוצאה ולכן אפילו אם צרור הכסף מותר, אין לנפקד להשתמש במעות ונמצא שלעולם הוא שומר חנם ואינו חייב אם נגנבו או אבדו. לכך הוסיף השולחן ערוך סייג, שבעל הבית שרוב עסקיו בכספים נושאי ריבית, דינו כשולחני, לפי שתמיד צריך למעות.

מכלל הדברים יש ללמוד לכאורה שכאשר מפקיד מעות בידיו אדם כזה שברור היה למפקיד שיהיה לו צורך במעות, דינו כמפקיד אצל שולחני והכסף אכן עומד לשימוש על כל המשתמע מכך, דהיינו שכבר מתחילה הוא נחשב כשומר שכר, שכן בשכר שמירתו עומדת לו האפשרות ללוות את הכסף, ואם בחר באפשרות זו ואכן לווה את הכסף, הוא מתחייב באונסין. ואכן, כתב הסמ"ע (שם ס"ק יח)

שוכן סכום עתק במזומן, למעלה ממיליון שקלים חדשים. הוא לא העלה בדעתו להשאיר סכום כזה בבית כשהוא אינו בשטח, אך בגלל השעה המאוחרת והטיסה המאיימת להמריא בלעדיו ויתר על מנהגו להפקיד את הכסף בכספת שלו בבנק ופנה לעזרת ר' זוילע, הלא הוא זבולון בעליו של ה'ציינג' בפניה, מוסד בעל שם בכל האזור באחת השכונות המרכזיות של ירושלים החדרת. הוא מיהר להתגלגל במורד המדרגות חצי קומה לקיטון צר נטול זכוכית משוריינת [מרגלא בפומיה דר' זוילע: "זיית האבען מורא פון מיר" - 'הם' פוחדים ממני...], שלשונות יודעי דבר ייחסו לו מחזור של עשרה מיליארד דולר ויותר במשך השנים, בנק קטן שנוהל בנאמנות וביושר כבר עשרות שנים.

שני הצדדים היו אמורים ליהנות מההפקדה, ר' זוילע ספר את השטרות מאחורי הדלת הסגורה ואישר בחתימת ידו לר' ברוך כי קיבל ממנו את סכום הכסף על מנת להשיבו בתוך יומיים מהיום שיירש לכך.

רגע לפני צאתו, בעוד איחולים לשנה החדשה בכמה וכמה ראשיתיות לשנת תשפ"ג שכולם נגמרו במילה געלט [-כסף], נשמעים באוויר, הזכיר זוילע לברוך את המובן מאליו: לזכור לעשות פרובול על כל חובותיו לפני הטיסה, כי אין לדעת אם ימצא דיינים במדריר, ואם בכלל יהיה לו 'ראש' לזה בהיותו בנכר ומי יודע מתי יחזור? ברוך קיבל את עצתו ועוד בדרכו לשדה התעופה עצר בבית הוראה שוכנתו וערך פרובול כדת וכדין.

שבוע אחר כך. ברוך במדריר. ולידיו של ה'בנקאי' ר' זוילע התגלגלה הזדמנות, תמורת מיליון שקל במזומן קיבל המחאות על סכום גדול בעשרים וחמישה אחוזים, שאותן מיהר להפקיד בידיו לקוחות שונים שהיו זקוקים להן ובכך תם העניין. הרווח הנאה, מאתיים וחמישים אלף שקלים שיעשו את דרכם במהרה לכיסו.

כאשר חזר ברוך לאחר שמחת תורה ובא 'לבקר' את ידידו בעל ה'ציינג' ולבקש את פקדונו, קיבל אותו ר' זוילע במאור פנים ואמר שכפי ההסכם ביניהם ברוך יומיים יהיה כן הכסף באמתחתו. תוך כדי שיחה, שב והודה לו ואמר שהכסף זימן לו פרנסה הגונה, שכן בלי הסכום העצום במזומן לא הייתה יוצאת עסקת ההמחאות אל הפועל. הכסף שהפך לסדרת הלוואות באמצעות ההמחאות, הניב ברכה עצומה. חתם ר' זוילע את דבריו.

המילה 'הלוואות' הקפיצה משהו בלבו של ברוך. הוא מיהר לחלוק את שאלתו עם ר' זוילע: אכן, עשיתי פרובול כהמלצתך מיד באותו יום, אבל ההלוואות המדוברות נוצרו שבוע לאחר מכן, שבוע אחרי ש'מסרתי את שטרותי לבית דין' ויוצא שהחובות הללו לא נכללו בשטר הפרובול, אם כן מצוה מן התורה לשמט את החובות הללו.

הבעיה הייתה ברורה ותלויה באוויר. אך ר' זוילע מאופק וקר רוח כהרגלו, הרגיע את ברוך: גם אם חלים על הפיקדון שהפך להלוואה דיני שמיטת כספים והפרובול אינו מועיל, ישנן דרכים על פי ההלכה שבהן יכול הלווה לשלם את הכסף גם לאחר

הוא לא רצה את הטיסה הזו, אבל ידע שאם יש צורך כלשהו בו ובמשרד שלו, חברת ההשקעות שבבניינה עמל כה רבות, הרי זה מקרה כמו המקרה הזה. רבים כל כך נתנו את מיטב חסכוניותם בידיו, רק בשביל הזדמנויות מהסוג הזה והוא ידע שאסור לו לאכזב אותם.

רכישת שטח גדול כל כך של קרקע חקלאית בפאתי אחת השכונות במדריר - כירת ספרד, הייתה מהלך מחושב, העיר הלכה והתפתחה והיה ברור שבתוך עשור לכל היותר תתייחס אחת מתוכניות המתאר של העיר לשטח הזה. רכישה של כל הקרקעות הזמינות באזור הזה תתן ביד הבעלים כוח מיקוח יוצא דופן מול רשויות העיר וכמעט ככל היוצא מפיו יעשה. אך לשם כך נדרשה השקעה ארוכת טווח של מיליונים רבים - כאן כנסה לתמונה חברת ההשקעות של ברוך טייקונסקי, שרכיזה מאות תיקי השקעות לפרויקט אחד וכך התאפשר לה למצות הזדמנויות מעין זו.

אלא שכמו דברים טובים רבים אחרים, באה התפשטות בהלת הקורונה וטרפה את הקלפים. הקרקע המדוברת, עתידה הייתה למצות את אפשרויות התשואה הכלכלית שלה באמצעות הפיכתה למתחם מלונאות ומסחר משגשג. אך התגלות נגיף הקורונה ברחבי העולם ועמו האיום הממשי על עתידה של תעשיית המלונאות, איום שריחף גם על התעשייה המקומית בספרד, הביאה את הממשלה במדריר להורים כספים לענף המלונאות הוותיק ולדאוג לחיזוקו. מצב עניינים זה גרם לחוסר חשק כללי של הגורמים המקצועיים ברשות המוניציפאלית לקדם תוכניות שעשויות להגדיל את התחרות בענף ולעורר אינחת ואף זעם בקרב המלונאים הוותיקים שזכו לאחרונה לאוזן קשבת ולדלת פתוחה בחלונות הגבוהים.

לכן, מה רבה הייתה הפתעתו של ברוך, כאשר כשבועיים לפני ראש השנה, בדרכו חזרה לביתו מתפילת מנחה, קיבל הודעה מעורך דינו שמעבר לים, ולפיה ביישבתה השבועית של ועדת התכנון והבנייה של העירייה במדריר, 'החליקה' ההחלטה להפשיך את הקרקע ולהוציאה למכרז בקלות, אך תוך דרישה להגשת כל התייעוד והמסמכים הרלוונטיים, בלשונו: הטופסולוגיה הביורוקרטית, בתוך שלושים יום. הייתה זו הפתעה ברוכה, וההגיגון בדרישת הרשויות היה ברור אף הוא, רצונם להפגין יעילות שתשרד בדרכה אמון בהתאשושות המשק המקומי. אבל ברוך ידע שנכון לו עומס רב בתקופה הקרובה.

אם הוא רוצה, ברגע האמת, להצדיק את קיומה של החברה שלו ולהביא למשקיעיו את התשואה המיוחלת. הוא חייב לפעול מהרגע להרגע, לטוס למדריר ולדאוג שהעניינים יתניימו עוד לפני כניסת השנה החדשה, שנת תשפ"ג. טלפון מהרכב לוסכן הנסיעות שלו הבטיח לו כרטיס לטיסה ישירה בעוד כשעתיים, הוא חזר לביתו ודחף במהירות לתיק טרולי קטן את התפילין ובגדי השבת והודיע שהוא נאלץ לצאת לכשבועיים.

כשידו על המזווה, נזכר שבכספת הביתית

בשם המרדכי (בבא מציעא סימן רצה) בשם רבינו ברוך בעל ספר החכמה שבזמננו שאין לנו שדות וכרמים וכל עסקינו הם בריבית וקניית סחורה, דין הכל כשולחני, וכך פסק גם הרא"ש (בבא מציעא פרק ד סימן יג) בשם רבינו תם.

כמובן, כאשר מדובר באדם שאין לו כל עסקים ושלא סביר להניח שיצטרך להוציא את המעות, עומד הדין גם בזמננו על צורתו המקורית, שהפקדה ביד אדם כזה דינה כפקדון שאסור להוציא את מעותיו, ודינו של השומר כשומר חנם שפטור בגניבה ואבדה. וכך נקט בשו"ת ישועות מלכו (חושן משפט סימן כא). [אך יש להעיר על דבריו ממה שכתב הבית יוסף (שם) בשם המהרי"ק (סימן קנה) והו"ד בסמ"ע (שם) ס"ק יט) ובכל הפוסקים (שם), שאין לחלק בדבר בין מקום שמצויים תגרים ובין שאינם מצויים, ושגם אין לחלק בין עני ועשיר, וצ"ע].

ב. שיטת התומים שגם בזמננו אסור לבעל הבית להשתמש במעות

אמנם התומים (סימן קכה סק"ג) מדייק ממה שלא הזכיר הרמב"ם את הדין של המרדכי והרא"ש, שדעתו היא שגם בזמננו רק לשולחני מותר להשתמש במעות שהופקדו אצלו ולשאר כל אדם אסור לגעת בהן.

ושו"ש דבריו נסובים על ההלכה (שם סעיף א) לגבי לווה ששלח את המעות למלווה ואמר לשליח 'הולך מעות אלו למלווה', הדין הוא ש'הולך כזכי' ולכן זכה המלווה במעות וללווה אסור לחזור ולהשתמש בהן, אך מכל מקום הלוח חייב באחריות. ואם הניח הלוח והשליח החזיר לו את הממון, השליח חייב שפשע במה שהחזיר את ההלוואה ללווה העני. אבל אם הלוח איים עליו בדבר שיש בידו לעשות, פטור השליח. ויש אומרים שגם הלוח וגם השליח שמסר לו את המעות בחזרה חייבים באחריות על המעות עד שישוב לדי המלווה.

מקור "יש אומרים" אלו בטור (שם) בשם הרמב"ם (מלווה לווה) פרק טז הלכה ב. הסמ"ע (סק"י) והב"ח (סק"ג) ביארו, שדעת היש אומרים שחייבם של הלוח והשליח זהה, שניהם חייבים לדאוג להשבת המעות לידי של בעליהן, המלווה. ואילו לפי הדעה שסתם בשולחן ערוך, רק אם העני הלוח ואין בידו לשלם חוזר המלווה וגובה את חובו מן השליח.

ואולם הש"ך (סק"ז) מורה לקבל חילוק זה וסובר שבכל מקרה אחריותו של המלווה יכול לגבות את כספו מאחד מהם לפי שיקול דעתו, רק שהרמב"ם סבר לחייב את השליח אפילו באופן שנאנס באיום לתת את המעות ליד הלוחה.

התומים מבאר את החילוק שנקט בו הסמ"ע לפי השיטה שסתם בשולחן ערוך, ומסביר שאם נמסר ביד השליח מעות מותרים מותר לשליח להשתמש בהם, ואף על פי כן על עוד שלא השתמש הוא רק כשומר שכו, וכו' שהמלווה עצמו האמין ללווה, מותר לשליח למסור בידו חזרה את דמי ההלוואה, ולכן אינו חייב באופן שהלוח עשיר ואין פשיעה במה שמסר את המעות בידו, אך כאשר העני הלוח, ברור שהשליח חייב לשאת באחריות שהרי פשע בכך שמסר לידי את הכסף. ודעת היש אומרים שלעולם אסור לשליח להחזיר מעות מותרים ללווה, שהרי ההלכה היא שהלוח יכול להשתמש בהם, ויש לחוש שהלוח יוציאם בהוצאה שאינה שבה במהירות, ונמצא שהשליח פשע במה שהחזיר מעות מותרים ללווה, ולכן אפילו אם אחר כך נאנסו המעות ביד הלוח באונס, הרי זה אונס שבא מתוך הפשיעה, וחייב עליו.

וכתב מסתימת דברי הרמב"ם שלא חילק משמע הש"ך שאפילו באופן שהשליח החזיר מחמת שהלוח איים עליו, השליח חייב. וביאור הדבר על פי שיטת הסוברים שכאשר האונס הגיע לשומר שכו על גופו שאיימו עליו להכותו אם לא יחזיר את הפיקדון, והשומר בוחר 'להקריב' את הפיקדון כדי להציל את עצמו, השומר שכו חייב גם באונסים, ודווקא כאשר האונס הוא שלחן ממנו גוף הדבר הנפקד פטור השומר שכו, ורק שומר חנם פטור אפילו באונס שבא על גופו (להרחבה בחילוק זה ראו נתיבות המשפט סימן שג סק"ה). ומעתה אפשר לומר שמכיון

שמותר לשליח להשתמש במעות המותרים הרי הוא נעשה לשומר שכו וחייב באונסים שבאו על גופו. אך הקשה על כך התומים שלכאורה סתם שליח אינו כשולחני, ואפילו במעות מותרים אסור לו להשתמש ונמצא שהוא רק שומר חנם, ועל זה כתב שאין לומר שהרמב"ם סבר שבזמן הזה הכל כשולחני כשיטת המרדכי והרא"ש, שהרי הרמב"ם לא הביא דין זה, ואשר על כן כתב ליישב שמאחר ויש טורח בשמירה על הדמים, נעשה כשומר אבידה שדינו כשומר שכו, עיי"ש.

נמצא בנוגע לנידון שלפנינו שלפי מה שסתם הרמב"ם נראה כי גם בזמננו מי שאינו שולחני אינו מותר לקחת לשימושו האישי ממעות שהופקדו בידו. וכדיוק הזה העיר גם בפתחי חושן (פקדון ושאלה פ"ה אות נג) מסתימת השולחן ערוך שלא הזכיר דברי המרדכי.

בנידון שלפנינו, ר' זבולון בעל ה'צנייג' הוא שולחני וגם מתוך התנהלות המפקיד, ברור הוא שהיה רשאי להשתמש במעות שהופקדו בידו, ולכן נעשה מיד שומר שכו עליהם ולאחר שהשתמש בהם בעסקת ההמחאות, נעשה כלוה על כל המעות והתחייב באונסין עליהם.

ג. מעמדן של מעות הופקדו אצל השולחני

אחרי שנתברר לשולחני מותר להשתמש במעות, יש לדון בהפקדה כזו האם לפני השתמש מיד מתחילה נחשבות המעות כפיקדון או כהלוואה. שאם יכול לחזור ולתבוע אותן בתוך זמן ההלוואה, ואם הן עדיין בתורת פיקדון כל עוד שלא השתמש בהן השולחני, יכול המפקיד לבוא ולטול את שלו מתי שירצה.

התומים (סימן פו סק"ח) מעלה לגבי הסוגיא של 'שיעבודא דרבי נתן', שבמעות פקדון מותרין צריך להתייחס להם כהלוואה אף קודם שהחל הנפקד להשתמש במעות שהופקדו אצלו, ודין כמלווה והן של הנפקד לכל דבר. ולכן, למרות שכאשר הופקדו אצלו מעות צרוּרים בקשר מיוחד, שאינו יכול להשתמש בהם, יכול בעל חובו של המפקיד לבוא ולתבוע (מדין שיעבודא דרבי נתן) את המעות מהנפקד ובית הדין יוציא ממנו את צרוּר המעות ויפרעו את החוב, מכל מקום כאשר המעות כן עומדות לרשותו, אף שבפועל לא הוציא אותן, אי אפשר לתבוע ממנו כי דינו כשואל ומלווה ומעות להוצאה ניתנו' ואין להפסידו. אולם הביא שם את דברי הרשב"א בתשובה (חלק א סימן א'קכב) שמוציאים את מעות הפיקדון מידי השומר ופורעים לבעל החוב, ומכך שלא חילק בין שולחני לסתם אדם ואם המעות צרוּרים או מותרים, מבואר שנקט שכל עוד לא השתמש במעות הרי הם בתורת פיקדון אצלו.

אמנם באורים (שם ס"ק יב) כתב שיש לחלק ולומר שבאופן שהפיקדון היה לזמן קצוב, הרי הוא כהלוואה לזמן ולא יוכל המפקיד להתחרט באמצע הזמן ולבקש את כספו בחזרה אף שהנפקד עדיין לא הוציא. וכדבריו כתב גם הנתיבות המשפט (שם חידושים סק"ז).

אמנם דעת החכם צבי (סימן ד ד"ה וכן מציון) מבוארת שאף במצבים שבהם מותר לנפקד להוציא את המעות, אם ירצה בכך, מכל מקום כל עוד שלא הוציא אותם הרי הם פיקדון ולא מלווה, וודאי יכול המפקיד לשוב ולתבוע את המעות לרשותו בתוך הזמן. ועל סברא זו שבנקבע זמן להפקדה הנפקד אינו חייב להשיב עד סוף הזמן כתב 'לא שמענו כן מעולם' ודלא כפי שנקט האורים ותומים מסברא. וראו בארמ"י בינה (טוען ונטען סימן טו ד"ה וראיתי) שהסתפק בסברא זו, ובחכם צבי דן שיש בה נפקותא לאידך גיסא, כאשר הנפקד טוען שהמפקיד ביקש את הכסף בחזרה והוא נענה לבקשתו, שלפי סברת התומים שכאשר נקבע זמן אינו חייב להחזיר עד סוף הזמן, אפשר להפעיל כאן את הכלל ש'חזקה אין אדם פורע תוך זמנו'. אך בארמ"י בינה חילק שגם אם הנפקד וכאי שלא להחזיר עד סוף זמן הפיקדון, למה אינו נאמן לומר שלא היה לו צורך בכסף ולכן החזירו למפקד, שהרי בשונה מכל ההלוואה, כאן מתחילה

לא היה לו צורך בכסף וקיבלו לידי בתורת פיקדון בלבד.

החידושי הר"מ (סימן עה ס"ק יג, וכעין זה גם בארמ"י בינה שם) נקט שהחכם צבי לשיטתו בזה, השיג על הש"ך (סימן רצב סק"ח) והדבר תלוי במחלוקתם: שדעת הש"ך שכאשר המפקיד תובע את המעות מהנפקד, אף אם עדיין לא הוציאם, אינו חייב לתת לו דווקא את אותן מטבעות שהפקיד בידו, ויכול לתת כסף אחר שהרי 'להוצאה ניתנו'. אבל בהגהות חכם צבי על הט"ז (סימן עג סעיף יט) נקט שוודאי חייב במצב כזה להחזיר לו את המעות הללו עצמם, כיוון שעדיין לא הפכו מפיקדון להלוואה והרי הם כברשות המפקיד. מאותה סיבה הוא גם חולק על הט"ז (שם) שנקט שמועילה מחילה על מעות הפקדון, ולדעת החכם צבי כל עוד שלא הפכו להלוואה הרי הם כשאר כל פיקדון שלא שייכת לגביו 'מחילה'. שכן לגבי דבר-מה ממשי, צריכים קנין כדי להעביר את הבעלות עליו, ורק לגבי חוב מומן בעלמא שייכת מחילה.

מבאר החידושי הר"מ את סברת הש"ך, כסברת הנתיבות (סימן רצב סק"ט) בדעת הש"ך, שמאחר שפיקדון זה 'להוצאה ניתנו' לו רק יחפוץ בכך הנפקד, ממילא דינו דין אחד כמלווה, אף שברגע עדיין מוגדר כפיקדון. אך כתב שלדעת החכם צבי אין ההגדרה הזו נכונה, אלא המעות מוגדרים כפיקדון גמור וכאילו הקנה לו אותם כהלוואה לכשירצה לקחתם כהלוואה. ודוגמה לדבר המקנה להבירו לאחר שלושים יום, שהקנין אינו מעכשיו, אלא באמת חל רק לאחר שלושים יום, וכך גם כאן לדעת החכם צבי, המעות הן פיקדון שהוקנה לו להלוואה ולהוצאה כשיחפוץ בכך, אך עד שזה יקרה, הרי זה פיקדון לכל דבר והמפקיד יכול לחזור בו ואינו יכול למחול על המעות.

ד. מעות שהופקדו בצורה סתמית

אף שבמקרה שלפנינו סוכם תאריך השבת הפיקדון, נביא בקצרה את מחלוקת האחרונים לגבי מעות שהופקדו בצורה דומה אך בלי תאריך השבה מוסכם מראש:

לעיל הובא שבתחילה סבר התומים שמעות שהופקדו בסתמא, דינם כשאר כל ההלוואה שכשם שאנו אומרים 'לתם ההלוואה שלושים יום' והמלווה לחברו מעות בלי לפרט את זמן הפירעון, הלוח לשלושים יום ואינו יכול לחזור בו בתוך הזמן הזה, כך גם המפקיד שהפקיד באופן כזה שמותר לשומר להוציא את המעות, הרי סתמיות הפקדה הזו היא לשלושים יום, אך שוב חזר בו מכך שו"ת הרשב"א, וכתב שדין זה נכון רק באופן שנקבע זמן לפקדון או אין המפקיד רשאי לתבוע בתוך הזמן, ולזה הסכים גם הנתיבות, וכפי שהובא לעיל.

ומציינו גם בשער משפט (סימן עג סק"ב) שכתב שזמן זה של שלושים יום נאמר דווקא ככרירת מחדל של זמן פירעון ההלוואה, אך לא ככהאי גוונא של פיקדון אף שרשאי להשתמש בו. הוא מוכיח זאת מדברי הרא"ש (ב"מ פרק ג סימן כו) ומבאר את טעם הדבר, כי דווקא ההלוואה שבאה לבקשת הלוח מעמידה בבסיסה את ההנחה שהוא נזקק למעות ולכן שיערו חכמים את תקופת הזמן המינימלית שלשמה ביקש אדם ההלוואה וקבעו אותה על ל' יום, ועל דעת כן נותן לו המלווה את הכסף. מה שאין כן בפיקדון, אף שנתן לו רשות להשתמש בלי בקשת רשות נוספת, מכל מקום יש לומר שלא נתן לו רשות זו אלא כל זמן שלא יצטרך בעצמו את הכסף, אך ברגע שיצטרך בעצמו יכול לבקש את הכסף גם בתוך שלושים יום.

וכדבריו נראה שנקט בשולחן ערוך הרב (כן מבואר מדבריו בקונטרס אחרון למציאה ופקדון אות ב), ממה שכתב אודות דין הרמ"א (סימן רצב סעיף כ) לגבי ספרים שהופקדו אצל תלמיד חכם שיש מתיירים ללמוד ולהעתיק מהם אם אין לו כיוצא בהם, לפי שהמפקיד יודע היה שהנפקד תלמיד חכם שילמד ויעתיק מהם, שמקור הדברים ממי שהפקיד מעות מותרים אצל שולחני שמוותר לו להשתמש בהם כשהפקדים בסתמא, ובמרדכי (ב"מ רמז רצב) מדמה דין תלמיד חכם לדין שולחני. והוסיף שם שאע"פ שאצל שולחני המעות נעשו כהלוואה, מכל

מקום אין כאן הלוואה גמורה שסתמה שלושים יום, אלא צריך להעמיד לו מעות אחרים הואיל ונתן לו בתורת פקדון ויכול לתובעם בכל רגע. אמנם בערך ש"י (סימן רצב סעיף ז) כתב שנראה שמעות מותרים הם כסתם הלוואה שלושים יום, ואף אם יתבע אותם המפקיד, יכול לבוא עמו לבית דין ולבקש זמן בית דין על הפרעון שיתנו לו שלושים יום מעת שתבע המפקיד. אלא שכל זה אם השתמש בו כראוי, אבל אם עשה בהם שימוש לא הגון שעל זה לא היה לו רשות להשתמש, חייב לפרוע לו מיד. הערך ש"י מבאר שם בדבריו שמה שמותר לנפקד להוציא את המעות, אין זה היתר גורף לקנות בהם מה שירצה לשימוש בדבר המתקבל, אלא רק להעמידם בסחורה באופן שהשקעה מתקיימת, כדי שיהיה לו מה להשיב למפקיד. וראייתו היא, שאם אכן מותר להוציא לכל דבר, לא אמור להיות חילוק בדין זה בין חנווני ובין כל בעל הבית, שהרי כל אדם בעולם דרכו להוציא הוצאות באופן זה של רכישת בגדים ומזון וכיוצא בהן. ועל כרחק שכל ההיתר הוא רק להעמידם בסחורה, ובאופן זה שמצוי דווקא אצל שולחני וחנווני, הוא שהותר לנפקד להוציא את המעות. [ראו שם שבכך ביאר את דברי המרדכי (בבא מציעא פרק ג סימן רצה) שאם הנפקד הלווה את המעות לגוי באמנה, בלא שטר, הרי הוא פושע, ואם ההיתר להוציא את המעות הוא היתר גורף, הוראת המרדכי אינה מובנת, כי זכותו לעשות כל שימוש במעות כאילו הם שלן]. וכ"כ שו"ת מלבושי יום טוב (ח"ב ח"מ סימן ז ד"ה אך ראית).

עכ"פ לפי המבואר בדברי הערך ש"י, דעתו היא שהמקבל מעות מותרים דינו כלוה ממש, ואם קיבלם בסתמא, דינו כסתם הלוואה שלושים יום.

ה. האם מועיל פרוזבול למעות פיקדון אלו

נשוב כעת וננסה לבחון, האם מועילה עשיית פרוזבול לגבי מעות אלו שניתנו כפיקדון והאם היא נדרשת בכלל לגביהן. שלגבי פיקדון אין כלל שמיטת כספים, ולכן אם דין המעות כפיקדון, אין צורך בעריכת פרוזבול עבורן. אבל אם המעות נחשבות מיד כהלוואה ובאל האפשרות של הנפקד להוציא אותן בהוצאה, ודאי ששמיטת כספים נוגעת לגבן ולכן אם לא יעשה פרוזבול עליו לשמוט את הלוואה כשאר כל ההלוואות. נמצא לכאורה שלדעת הש"ך שהמפקיד אינו יכול לתבוע את מעותיו בחזרה מיד עם ההפקדה, הרי המעות כמלווה לכל דבר ולכן חייבים לעשות פרוזבול כדי לאפשר לגבות את החוב בחזרה לאחר תום שנת השמיטה. ואילו לדעת החכם צבי, כל עוד לא הוציא הנפקד את המעות, לא נהפכו להלוואה והרי הן כפיקדון לכל דבר ואין צורך בפרוזבול כדי לתבוע את השבת הפיקדון לבעליו, אף אם נגמרה השביעית בתוך תקופת ההפקדה. וראו במטה שמעון (סימן סו הגהות בית יוסף אות יט) שכתב אף הוא להדיא שנראה שאם לא השתמש במעות כלל, ודאי לא הוי כהלוואה ולכן אין חוב זה נשמת בשביעית. כי סוף סוף בא לידו בתורת פיקדון ועדיין הוא בידו ולא שינה אותו להלוואה, ולכן לא שייכת כאן 'נגישה' ואין בזה דין שמיטת כספים כל עיקר. [וכן הביא בשם הראש יוסף עיי"ש].

[וגם לדעת הערך ש"י ומלבושי יו"ט שהבאנו שהיתר הוצאת המעות בידי הנפקד אינו גורף, אלא רק מותר לו להעמידם בעסקה, הרי זו הלוואה של ממש וצריכה פרוזבול לדעת הש"ך. שאין כוונתו שהמעות עשים 'פלגא מלוה בעסקא' ויש למפקיד חלק ברווחים ואין שביעית משמטת אותן. אלא רק שאסור לנפקד להוציא את הדמים בקניית דברי מאכל ושאר דברים הנפסדים, דשמה אחר כך לא יוכל לשלם מיד למפקיד, אלא להוציא רק בעיסקה המשתמרת למפקיד לגבותה מיד לכשירצה. אמנם לאחר שהמפקיד תבע את שלו והשומר מתעכב מליתן לו את שלו, יש לו למפקיד חלק ברווח, עיי"ש].

ואמנם במצב שהוציא את המעות, וכגון במקרה שלפנינו שבעל הצ"ינג' רכש במעותיו של המפקיד המחאות בסך 1,250,000 שקלים, נמצא שהמעות

הפכו למלווה ובדין הוא שתשטט אותן שביעית וצריכים לעשות פרוזבול לכאורה. אך בעטרת משה (סימן סו סעיף ו) הביא את ביאור הנתיבות כשיש כסף הש"ך, שאכן הפקדה אינה הלוואה, אלא שהמפקיד הקנה לנפקד זכות וקנין להפוך את הפיקדון בכל עת שירצה להלוואה, אך במצב זה יש לומר שאינו נשמת שהרי כל עוד שלא הפכו הנפקד להלוואה אין זה כי אם פיקדון ולא הלוואה, ולא הכריע בדבר, עיי"ש.

והוסיף לחקור שם עוד בפיקדון זה, האם נחשב כמלווה ואסור לנפקד אם הוא מודר הנאה ליהנות מזה כשם שאסור לו לקבל הלוואה מהמדיר, או שנחשב רק כגילוי דעת שלא אכפת לו בשימוש, וממילא מותר לו ליהנות ולא נחשב שקיבל הנאה מהמדיר. וכן הסתפק לגבי קידושי אישה, אם מעות אלו הופקדו ביד אישה, האם יכול לומר לה התקדשי לי בהן. שאם זו מלווה, הרי זה מקדש במלווה ואינה מקודשת. ואם המעות נחשבים כפיקדון, הרי זה כמעט ברשותו שיכול לקדשה בהם.

לפי צדדים אלו, כתב העטרת משה לודן שאפשר שהדבר נחשב שנשאר תחת ידי המפקיד ורק ניתנה לנפקד אפשרות שימוש, אבל לעולם לא תהיה שייכת בזה שמיטת כספים ואיסור 'נגישה' שכן אינו נוגש בחברו כלום, אלא שלו הוא נוטל.

ו. הלוואה בלשון פיקדון

עוד הוסיף לודן בעטרת משה (שם) שגם אם כבר הוציא את הפיקדון בהלוואה, מכל מקום כשם שאנו נוקטים להלכה (סימן סו סעיף ט) לגבי מלוה שכתב בשטר חוב בלשון פיקדון, שאין השביעית משמטת כי אנו נוקטים שזו הייתה כוונתו במה שנקט לשון פיקדון לומר שלא תשטטנו שביעית, ואדם יכול להתנות על חובו שלא תשטטנו שביעית (וכמבואר בגמרא מכות ג:), כך גם במקרה דנן, אף שהתיר לנפקד להוציא את המעות, מכל מקום שם 'פיקדון' עליהן ולא גרע משאר מלווה ששם פיקדון עליו, וכמותו יהיה מותר לנגוש גם חוב זה ואין שביעית משמטתו ואינו צריך לעשות פרוזבול. וכמובן שיש לחלק ולטעון כנגדו שכל עוד שלא כתב במפורש לשון פיקדון אין זה כהנתן להדיא שלא תשטטנו שביעית, וכן דחה באמת בראש יוסף (סימן סו סעיף כז).

וכתב עוד בראש יוסף, שאפילו כבר הוציא הפיקדון, אם לא קבע המפקיד מועד עד אחר השמיטה אין השביעית משמטת, כיון שזה נחשב כהלוואה שמועד פרעונה לאחר השמיטה. אך במטה שמעון (שם ס"ק יט) העיר על דבריו שאם יש כאן שם של הלוואה לאחר שהוציא את הפיקדון בהוצאה, מה לנו שלא תבע בפועל את הפיקדון, הרי מאחר שכבר היה למפקד זכות לתבוע את חוב הלוואה, השביעית משמטת. ואילו שוב כתב לחדש שאפילו אחר שהוציא את הפיקדון בהוצאה גדר החוב הוא של פיקדון, עד שיוקף את החיוב בהלוואה בהדיא, ורק חיוב אונסין יש עליו כיון שנהנה מהממון, עיי"ש.

ז. הלוואה שלאחר עריכת הפרוזבול
אם אכן ישנה שמיטת כספים על פיקדונות אלו כשהוציא הנפקד את המעות, ויש צורך בעריכת פרוזבול כדי לאפשר את תביעת הכספים בידי המלווה, הרי יש לכתוב את הפרוזבול דווקא אחרי הלוואה, שבכך הוא כמוסר שטרותיו לבית דין וניצל מאיסור לא יגוש.

אך במקרה שלפנינו הפרוזבול נערך אמנם אחרי הפקדת הכסף בידי בעל הצ"ינג' אך אז הייתה זו לדעת פוסקים רבים רק הפקדת פיקדון ולא הלוואה, מה שהפך אותה להלוואה קרה בשבוע שאחר כך, כשבעל הצ"ינג' החליט לקנות בכסף המחאות למימוש מאוחר. בנקודת זמן זו, הוא בעצם 'לווה' מהמפקיד את הכסף, וועל הלוואה זו לא נערך פרוזבול. [וזו הסיבה, אגב, שפרוזבול פרוזבול - מוקדם -

שבראשו נרשם תאריך שגוי אך מוקדם יותר מתאריך עריכת הפרוזבול - כשר, שכן הוא פועל לרעתו של עורך הפרוזבול, שלא יוכל לגבות באמצעותו את כל החובות שחלו אחרי התאריך הנקוב]. ולכן נמצא שלפי פשטות האחרונים ההלוואה שנטל בעל הצ"ינג' ברשות המפקד, אינה 'מכוסה' בפרוזבול והשביעית תשטטנה. ורק לסברת העטרת משה ששם פיקדון עליה ושואלי לא גרועה מחוב שנכתב בלשון פיקדון, יוכל לתבוע את החזר החוב, או לדעת הראש יוסף כאשר תובע לראשונה רק אחרי השמיטה, או לדעת המטה שמעון כאשר לא זקף בזמן השמיטה בהלוואה, אלא שכל אחת משיטות אלו אינה דעת רוב הפוסקים, ואם כן יכול הלווה להחזיק בממון בטענת 'קיים לי' שיש כאן שמיטת כספים.

ומכל מקום אמרו חכמים (משנה מסכת שביעית פרק י משנה ט): המחזיר חוב בשביעית רוח חכמים נוחה ממנו. וכתב הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה כח): כל המחזיר חוב שעברה עליו שביעית רוח חכמים נוחה הימנו, וצריך המלווה לומר למחזיר משמיט אני וכבר נפטרת ממני, אמר לו אעפ"כ רצוני שתקבל יקבל ממנו, שנאמר 'לא יגוש', והרי לא נגש, ואל יאמר לו בחובי אני נותן לך אלא יאמר לו שלי הם ובמתנה אני נותן לך. ע"כ. אם כן זו היא הדרך שנהג בה כל כל החפץ בדרך הישר והטוב, להיות רוח חכמים נוחה ממנו. בפרט באופן שלפנינו, שמעולם לא נתכוון להלוואה ולא היה מודע למציאות שנוצרה כתוצאה ממעשיו.

וזה דבר המשפט

• המפקד מעות אצל חברו; אם הוא שולחני, רשאי להשתמש בהם [אלא אם ניתנו צרורים וחתומים או קשורים בקשר מיוחד] ומשנשתמש בהם נעשה לוהו עליהם. ואם הוא בעל הבית בעלמא, אסור לו להשתמש במעות. ובזמננו נחלקו הפוסקים, יש אומרים שדרך כולם לעסוק במסחר וממילא דין כולם כשולחני, ויש חולקים. ואולם לדעת הכל כשידוע שהנפקד אינו שולח ידו במסחר כלל, אסור לו להשתמש במעות.

• הפקד בידי מעות לזמן באופן שרשאי להשתמש בהם ושב ותובעם קודם הזמן, נחלקו אחרונים אם חייב להשיבם לו בתוך הזמן; לדעת התומים והנתיבות אינו חייב להשיב בתוך הזמן ולדעת החכם צבי חייב להשיבם מיד. וכתב החידושי הרי"מ שגם לדעת הש"ך אינו חייב להשיב בתוך הזמן ואינו יכול לחזור בו מההפקדה.

• כל עוד לא השתמש שומר הפקדון במעות, הסתפקו האחרונים האם חלים דיני הלוואה על המעות. ספק זה נוגע לכמה דינים: האם שמיטה משמטת, האם מותר למודר הנאה להשתמש במעות, והאם לגבי קידושי אישה נחשבת נטילת הפיקדון כנתינה מיד הבעל.

• גם כאשר שומר הפיקדון משתמש במעות, כתבו האחרונים (ראש יוסף, מטה שמעון, ועטרת משה) כמה סברות לומר שאין זה חוב רגיל, ושאינו נשמת בשביעית, אולם פשטות הדברים שהוא חוב ונשמת בשביעית.

• נקטו האחרונים שנטילת המעות אינה הופכת את הפיקדון למפרע להלוואה, ומאחר שיכול לתבוע מיד נחשב שזמן הפירעון בשמיטה ושביעית משמטת. לכן, במקרה שלפנינו, מאחר שדינים את הפיקדון כהלוואה רק משעת נטילת המעות לצורך ביצוע עסקת ההמחאות, הרי זו הלוואה שנעשתה לאחר עריכת הפרוזבול וזמן פירעונה בתוך שביעית ולכן שביעית משמטת.

• רוח חכמים נוחה ממי שבכל אופן מחזיר באופן זה; בעל הצ"ינג' יחזיר את הכסף למפקד, והלה יאמר לו משמט אני, וישוב ויאמר לו 'אף על פי כן' וכך ישיב את כספו.

